

OSMANLI DÖNEMİ TARIM İSTATİSTİKLERİ

1909, 1913 VE 1914

AGRICULTURAL STATISTICS OF
TURKEY DURING THE OTTOMAN PERIOD

Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 3
Historical Statistics Series *Volume* **3**

Hazırlayan Prepared by **Prof. Tوفیک Güran**

Bu yayının 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre her hakkı Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'na aittir. Gerçek veya tüzel kişiler tarafından izinsiz çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

State Institute of Statistics, Prime Ministry reserves all the rights of this publication. Unauthorised duplication or distribution of this publication is prohibited under law No: 5846.

ISBN 975 - 19 - 1699 - 2

Yayın
Publication No: 2025

Devlet İstatistik Enstitüsü
Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 3

Tarihi İstatistikler Dizisi Yöneticisi:
Prof. Dr. Şevket PAMUK

Tarihi İstatistikler Dizisinin amacı Türkiye'nin geçmişine ilişkin istatistiksel verileri araştırmacıların ve genel okurların kullanımına sunmaktır. Bu amaçla herbiri kendi konusunun uzmanı bir araştırmacının yönetiminde yürütülmekte olan çalışmalar ayrı ciltler halinde yayınlanmaktadır.

State Institute of Statistics
Historical Statistics Series, Vol. 3

Director of Historical Statistics Series:
Professor Şevket PAMUK

The purpose of the Historical Statistics Series is to collect, edit and present statistical materials about Turkey's past for the use of researchers and general readers. The series consists of individual volumes prepared by experts who are leading authorities in their respective fields.

Daha fazla bilgi için – For further information

Devlet İstatistik Enstitüsü
Yayın Haberleşme ve Halkla İlişkiler Şb.
Necatibey Cad. No: 114
06100 ANKARA

veya – or

Devlet İstatistik Enstitüsü
Döner Sermaye İşletmesi
Necatibey Cad. No: 114
06100 ANKARA

Tel: + (312) - 418 50 27
+ (312) - 417 64 40 / 213 - 215 - 246
Fax: + (312) - 417 04 32

Tel: + (312) - 417 64 40/566 - 616
+ (312) - 425 50 08
Fax: + (312) - 417 58 86

Kapak tasarımı: Sadık KARAMUSTAFA

Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası - Ankara, Mayıs 1997 - State Institute of Statistics, Printing Division, May 1997

Döner Sermaye İşletmesi - Revolving Fund

MTB : 97 - 459 - 200 Adet - Number

Ö N S Ö Z

Tarih, insan topluluklarına millet niteliği kazandıran unsurlardan biridir. Devamlılık ve dayanışma bilinci için tarih yaşananların deneyimi ile geçmişin dökümünü yaparak bugüne, yarına ışık tutabilme işlevini yerine getirir.

Günümüzü tarihi bir perspektif içinde değerlendirirken geride bıraktığımız yıllar süresince geçirmiş olduğumuz ekonomik ve toplumsal değişimleri gözden geçirmekte ve gerçekçi bir yaklaşımda bulunmakta büyük yarar vardır. Bu açıdan bakıldığında bir toplumun yaşamı süresince geçirdiği aşamaları değerlendirirken yararlanılacak kaynakların başında istatistik veriler yer almaktadır. Sayısal verilerin zaman içinde gösterdiği değişimler toplumun aynı dönem içindeki nitel ve nicel dönüşümünü yorumlamakta başvurulacak gerçek unsurlardır.

Endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçerken ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin yaşandığı bir çağa girmekteyiz. Toplumların amacı bilgideki büyümenin hızlandığı ve geçişlerin yoğun bir biçimde yaşandığı bu yeni çağda üzerinde daha sağlam yapıların yer aldığı bir dünya kurmaktır.

Sağlam temellere dayalı veri alt yapısının kurulması, geçmiş ve gelecekle bağlantıların araştırılması, güncel yapıya anlam kazandıracaktır. Belirlenen hedeflere ulaşılması, ileriye ve geriye bağlantıların sağlam kurulmasıyla ve tarihin öneminin kavranmasıyla mümkün olabilir.

Ülkemizin ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerinin izlenip değerlendirilmesine olanak sağlayan bir istatistik bilgi altyapısı oluşturan Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından TARİHİ İSTATİSTİKLER'in sistematik biçimde sunumu, değerlendirilmesi ve yoruma yönelik olarak yayımlanması toplumumuzun temel yapısını, birikimini ve geleceğe yönelik potansiyelini oluşturma anlamında önem taşımaktadır.

TARİHİ İSTATİSTİKLER DİZİSİ çalışmalarının başlatılmasına katkılarından dolayı Enstitümüz eski başkanları OECD Nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi Büyükelçi Sayın Prof. Dr. Orhan GÜVENEN ile Hazine Müsteşarı Sayın Prof. Dr. Mehmet KAYTAZ'a, Proje Yönetmeni Sayın Prof. Dr. Şevket PAMUK'a, dizinin bu yayını hazırlayan Sayın Prof. Dr. Tefik Güran'a, projeye desteklerinden dolayı Sayın Prof. Dr. Halil İNALCIK'a, projeye katkıda bulunan ve yayının hazırlanmasında emeği geçen tüm Enstitü mensuplarına teşekkürlerimi iletirim.

M. Sıddık ENSARİ
Devlet İstatistik Enstitüsü
Başkanı

İÇİNDEKİLER**TABLE OF CONTENTS**

	<u>Sayfa</u>		<u>Page</u>
Önsöz	III	Preface	III
Sunuş (Prof. Dr. Orhan Güvenen)	VII	Introduction (Professor Orhan Güvenen)	VII
Tarihi İstatistikler Dizi Başlarken (Prof. Dr. Halil İnalçık)	IX	As The Historical Statistics Series Begins (Professor Halil İnalçık)	IX
Tarihi İstatistikler Dizi İçin Sunuş (Prof. Dr. Şevket Pamuk)	XIII	Introduction to the Historical Statistics Series (Professor Şevket Pamuk)	XIII
Önsöz	XVII	Preface	XVII
İngilizce Özet	XXI	Summary in English	XXI
Tablo Listesi	XXV	List of Tables	XXV
Bölüm I Yirminci Yüzyılda Türkiye Tarımı	1	Chapter I Agriculture in Twentieth Century Turkey	1
Özet Değerlendirme	3	A Summary Evaluation	3
Bölüm II Osmanlı Dönemi Tarım Sayımları	11	Chapter II Agricultural Censuses in Ottoman during the Ottoman Period	11
Özet Değerlendirme	13	A Summary Evaluation	13
Bölüm III 1909 Tarım Sayımı	23	Chapter III The Agricultural Census of 1909	23
1909 Sayımının Coğrafi Kapsamı	25	The Area Covered by the Census 1909	25
Bölüm IV 1913 Tarım Sayımı	83	Chapter IV The Agricultural Census of 1913	83
1913 Sayımının Coğrafi Kapsamı	85	The Area Covered by the Census 1913	85
Bölüm V 1914 Tarım Sayımı	155	Chapter V The Agricultural Census of 1914	155
1914 Sayımının Coğrafi Kapsamı	157	The Area Covered by the Census 1914	157
Seçilmiş Kaynakça	230	Selected Bibliography	230

SUNUŞ

*“Sorsan günlere adımın
Ne olduğunu bilmezler,
Ve bilmezler yerim yurdum neresi?”*

*Anadolu Selçukluları
XII. YY.
- Anonim -*

Sözlerin dünyası insanlara binlerce yıl bilgi ve duygu taşıdı. Sayıların dünyasını algılamakta zorlanıyoruz. Sayılar, matematik anlamda kaotik, karmaşık ve belirsizliğin yüksek olduğu yapılarda sözlerin tamamlayıcısı oldu hep. Sözlerin dünyasını sayıların dünyası ile tamamladığımızda bilim de, evren de, insanın öyküsü de kendi göreceliklerinde daha tutarlı bir algılamayı ve anlatımı getirirler.

İstatistik, uygulaması bilgi mühendisliği olan bir temel bilimdir ve istatistik üretmek karanlığa ışık götürmek kadar onurlu bir görevdir. Zaman ve mekan dinamiğinde tarihler, büyük olasılıkla, yeniden yazılacak ve çok farklı boyutlar, değerlendirmeler olacaktır. Olayların tarihinden zihniyetlerin tarihine ve çoğulcu bir zaman, mekan, insan dinamiği, yorumlamasına yönelmek, kültür ve uygarlıkların değerlendirilmesinde farklı boyutlar getirecektir. Tarihi istatistiklerin en büyük katkısı, geçmişi daha iyi anlamaya çalışırken, bugünü daha sağlıklı yorumlamak, geleceği daha az hatalı düşünmek ve bilinç uygarlığına getireceği katma değer olacaktır.

Bu düşünce ve hasretle, Devlet İstatistik Enstitüsü çalışmalarının 1988 yılında, öncelik taşıyan üç projesi: üç aylık milli gelir hesapları, çevre istatistikleri, uzun zaman serileri ve tarihi istatistikler olmuştur. Uzun zaman serileri ve tarihi istatistikler projesinin ilk ürünü Cumhuriyet dönemini kapsayan ve 400 sayfayı aşan “İstatistik Göstergeler: 1923-1990” yayınının matbu ve elektronik ortamda kullanıma sunulmasıyla gerçekleşti. Bu çalışma, her yıl güncelleştirilerek ve yeni seriler eklenerek matbu ve elektronik ortamda yayınlanmaktadır. 20. yüzyıl Türkiye İstatistikleri ile başlayan bu çalışmaların devamı 19. yüzyıl ve diğer yüzyılları kapsayan istatistik ve nicel bilgi teşkil eden araştırmaların yayınlanması şeklinde tasarlanmıştır.

Türkiye’de kayıt sistemleri ve istatistik önemli bir yer tutar; Kuzey Hindistan’da, İran’da, Selçuk döneminde, Osmanlı imparatorluğunda kayıt sistemlerinin, özellikle nüfus ve ziraatta oluşturulduğunu ve büyük önem taşıdığını biliyoruz. Osmanlı “Nüfus

ve Arazi Tahrir Defterleri” çok değerli kayıt ve bilgiler vermektedir. Macaristan’ın ya da Musul’un küçük bir köyünde kaç hane olduğu, ne kadar toprakta ne ekildiği, gelirin ve ülkemiz arşivlerinde mevcut bu defterlerden öğreniyoruz. DİE’nin bu kapsamda da yapılacak araştırmalara ve yayınlanmalarına göstereceği katkı büyük bir hizmet olacaktır.

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün zaman dinamiğinde atası olan “Defterhane” 1389’da kurulmuştur. Bu nedenle Enstitü girişinde, “Devlet İstatistik Enstitüsü Kuruluş Tarihi 1926”, “Defterhane Kuruluş Tarihi: 1389” yazılıdır. Mustafa Kemal’in armağanı ve emaneti olan Devlet İstatistik Enstitüsü mensubu olmaktan ve onun zaman içinde kaynağı olan Defterhane’nin mensubu olmaktan onur duyduk hep. DİE “Harzemli Bilgisayar Merkezi”, “Piri Reis Coğrafi Bilgi Sistemi Merkezi”, “Uluğ Bey Bilgi Sistemleri Merkezi” adlarının kaynağı bu düşünce, bilgi ve tarih bilinci hasretidir.

Çok değerli tavsiyeleriyle çalışmalarımıza g veren, hocamız Sayın Prof. Dr. Halil İNALCIK’a, ltfedip Tarihi İstatistikler Dizisi Yöneticiliğini kabul eden ve tüm çalışmada büyük emeği geçen Sayın Prof. Dr. şevket PAMUK’a, araştırmalarıyla projeye katılan Sayın Prof. Dr. Cem BEHAR, Sayın Prof. Dr. Yavuz CEZAR, Sayın Prof. Dr. Tevfik GÜRAN’a, bu araştırmaların devamında değerli desteğini esirgemeyen DİE Başkanı Sayın Mehmet Sıddık ENSARİ’ye, Enstitü Başkan Yardımcısı Sayın Shendan EKNİ’ye, Etüd ve Analiz şubesi Müdürü Sayın Serpil AYDEMİR’e, şube elemanlarından Sayın şule SZER’e ve emeği geçen tüm Devlet İstatistik Enstitüsü mensuplarına saygıyla minnet duygularımı iletmek isterim.

Prof. Dr. Orhan GÜVENEN

TARİHİ İSTATİSTİKLER DİZİSİ BAŞLARKEN

İnsan hayatı gibi milletlerin hayatı da bir deneyimler birikimidir. Bir toplumun temel yapısını ve gelişme potansiyelini bu birikim belirler. Bir milletin nesnel varlığı, yani üzerinde yaşadığı belli toprak parçası, nüfusu ve etnik yapısı, belli bir tarih süreci içinde meydana gelmiştir. Çevrenin toplum üzerinde ve toplumun çevre üzerinde etkileri bakımından her toplum belli bir yapı ve belli gelişme eğilimleri kazanır. Bu tarihi maddi koşullarla birlikte bir milletin kültür yapısı da bir tarihi sürecin ürünüdür. Yani bir milletin paylaşageldiği inanç sistemi, ortak davranış biçimleri onun nereye yöneleceğini belirler. Keza her toplum, sürekli değişim içindedir, fakat genel değişim içinde değişmeyen, direnç gösteren, yavaş değişen belli biçimde yapılar ve kalıplar vardır. Değişimi bilinçle yönlendirmek isteyen dinamik toplumlarda geçmişteki bütün bu faktörleri, kalıp ve yapıları, rakama dönüştürülen objektif ölçülerle saptamak hayati önem taşır.

Meselâ Anadolu'daki patriyarkal-patrilinial (ataerkil), toplum yapısı Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatle izlediği aile tarımına dayanan çift hane sistemi dediğimiz belli bir tarım sisteminin sonucudur. Bugün Türkiye'de insan ve toprak ilişkilerindeki yönlendirme politikalarında, bu sistemin özellikleri hakkında bilindiği zaman isabetli kararlar alınabilir. Kısaca söylemek gerekirse, bugün tarih ilmi, toplum hayatını bir bütün olarak ele almakta ve toplum hayatıyla ilgili incelemeler üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bugünü anlamak, tarihi süreci anlamakla mümkündür. Bu sadece ilmi merak konusu olarak anlaşılmalıdır. Toplumumuzun ilerleme politikalarında bu bilginin pragmatik bakımdan önemi açıktır. Bilinmeyene erişebilmenin en emin yolu bilinenden hareket etmektir, bu da tarihin ve istatistik ilminin birlikte incelenmesiyle mümkündür. Doğal olarak sorun, Türk toplumunun geçmişi üzerinde rakamlara dayanan açık ve objektif bir bilgiye varmanın olasılık derecesidir.

Gerçekte, Osmanlılar geniş bölgelere yayılmış imparatorluklarını sıkı bir merkezi idare ve kontrol altında tutabilmek için oldukça karmaşık sayım usulleri geliştirmişlerdir. Her görevlinin görev yaptığı yeri, maaşını ve görevini saptamak ve değişiklikleri izlemek için merkez arşivlerinde saklanan ayrıntılı listeler ve defterler düzenlemişlerdir. Binlerce tımarlının durumunu saptayan **Mücmel Defter-i Hakani** denilen defterler bu sistemin en belirgin bir örneğidir. Öbür yandan kırsal bölümde, vergi yükümlüleri için de **Mufassal Defter-i Hakani**'ler meydana getirilmiştir. Bu defterlerde her vergi yükümlüsünün tasarrufu altındaki toprak miktarını saptayan ve çeşitli vergi oranlarını belirleyen bilgiler sistematik bir biçimde verilmiştir. Mufassal defterler aynı dönemde Avrupa'da ve Çin'de vergi ve askerlik için düzenlenen istatistik listelerinden bazı bakımlardan daha ileri ve ayrıntılıdır. Bugün arşivlerimizde sayısı

üçbine yaklaşan **sancak mufassal defterleri** nüfus ve ekonomi bakımından en ayrıntılı, güvenilir kaynaklarımızdır. Bize kadar erişebilen en eski örnekleri 15. yüzyıl ortalarına kadar inmektedir. Bununla birlikte, bu çeşit defterlerin 14. yüzyıl sonlarında Yıldırım Beyazid (1389-1402) döneminde düzenlendiğine dair belgesel kanıtlar vardır. Bu defterleri meydana getirmek için her sancakta yerinde sayımlar yapılmakta idi. Her sancak için atanan bir **yazıcı** veya **emin**, yerinde doğrudan doğruya vergi yükümlülerini ve görevlileri, eski defterler ve yerel belgelere göre teker teker denetler, sonra bu verileri yanındaki katip belli bir sistem içinde defter haline getirirdi. Sayımdan kaçmaları önlemek, vergi miktarını en sağlıklı biçimde saptamak için belli yöntemler izlenmekteydi; örneğin, bir ürünün yıllık miktarını belirlemek için üç yılın ortalaması alınır. Köylünün sayımdan kaçmasına sebep olan sipahinin tımarı elinden alınır. Böylece en kapsamlı ve güvenilir sonuçlara varmaya çalışılırdı ki, bu **kapsamlılık** ve **doğruluk** prensipleri bugün de istatistik ilminin temel prensipleridir. Ancak bu sayımları, gerçek anlamda bugünkü istatistiklerle özdeş saymak yanlıştır. Çünkü o dönemlerde, dünyanın öbür bölgelerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu gibi sayımlar belli amaçla, özellikle vergileme amacı ile yapılırdı. Bununla beraber, bu tarihi sayımlardan bugünkü istatistik verilerine en yakın sonuçlar elde etmek için bazı yöntemleri uygulamak olasıdır.

Osmanlı sayım defterlerinde en önemli problemlerden biri şudur: Burada, genellikle, **kişi** yerine **hane**, yani geniş aile birimi esas tutulur. **Tahrir defterlerinde** vergi yükümlüsü esas olarak **hanedir**. Vergi yükümlüsü olarak evlenmemiş erkekler ve dul kadınlar da sayım içine alınır. Modern demografi biliminin metodları kullanılarak bu sayımlardan gerçek nüfusu hesaplama girişimleri yapılmıştır. Yine nüfus için **cizye defterleri** önemlidir; fakat burada da yalnız belli yaşa erişmiş erkekler listeye alınmıştır; kadınlar, çocuklar, hiç kazancı olmayan yaşlılar ve özel vergi bağışıklığı olanlar sayıma alınmamıştır. Nüfus için olduğu gibi, ekonomik veriler için de özellikle **mufassal tahrir defterleri** son derece önemli kaynaklardır.

Ticari trafik ve öteki veriler söz konusu olduğunda, özellikle **gümrük ruznamçe defterleri**, en ayrıntılı istatistik kaynaklarımız arasındadır. Bu defterlerde gümrüğe tabi eşyayı getiren gemi kaptanları, tüccarlar, getirdikleri malların menşei, miktar ve değerleri kayıtlıdır. En altta, alınan gümrük miktarı belirtilir. Kuşkusuz, kaçakçılığın geniş boyutlara eriştiği o dönemler için bu istatistik verilerinin de hayli noksan olduğu meydandadır. Dükkanlardan alınan ihtisab resmini saptamak için şehir ve kasabalarda yapılan dükkan sayımları da ekonomi tarihi için kapsamlı ve önemli kaynaklarımız arasındadır. Böylece mesela, İstanbul ve Bağdat'ta her esnafın dükkan sayısını oldukça doğru biçimde bilmekteyiz. Osmanlı bürokrasisi zaman zaman belli bir idari ihtiyacı karşılamak için özel sayımlar da yapmıştır. Mesela, 1640 tarihinde akçadaki enflasyon ve aşırı fiyat artışları karşısında, pazardaki bütün malları kalite ve ölçüleriyle fiyatlandıran **narh defteri** çok önemli bir ekonomik belgedir. Bu arada çok önemli başka bir dizi, **Temettüat defterleri** istatistik araştırmaları için olağanüstü bir önem taşımaktadır. Sayısı onbinleri aşan bu defterler, Tanzimat sonrası dönemde imparatorluğun büyük bir bölümünde vergi matrahı olarak köylünün elindeki bütün malların sayımını içermektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü olağanüstü bir önem taşıyan bu tarihi verilerin sistematik biçimde yayınlanmasını ele almakla, yalnız sosyal-ekonomik tarihimiz

üzerinde birinci elden kaynak malzemesini ilmin hizmetine sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu verileri bugünkü istatistik verileri ile karşılaştırarak Türk toplumunun uzun bir süreç için gelişim çizgisini araştırma imkanını sağlamaktadır.

Enstitü eski Başkanı ve değerli bilim adamı Prof. Dr. Orhan GÜVENEN'i bu önemli etkinlik alanını açtığı için içtenlikle tebrik etmek ödevimizdir. Enstitünün şimdiki Başkanı Sayın Mehmet Sıddık ENSARİ de destekleriyle çalışmaların devamını ve gelişmesini sağlamıştır. Tarihi İstatistikler Dizisi'nin yöneticiliğine değerli iktisat tarihçisi Prof. Dr. Şevket PAMUK'un seçilmiş olmasının bu etkinliğin başarıya ulaşması için bir garanti sayılması gerektiğini de özellikle belirtmek isterim.

Prof. Dr. Halil İNALCIK

TARİHİ İSTATİSTİKLER DİZİSİ İÇİN SUNUŞ

Yapısal Dönüşümler ve Tarihi İstatistikler

Türkiye içinde bulunduğumuz yüzyılda çok hızlı demografik, iktisadi ve toplumsal gelişmelere sahne olmuştur. Bir kaç temel gösterge ile örnekleyecek olursak, ülke nüfusu 1920'lerin ortalarında yaklaşık 13 milyondan 1994 yılında 60 milyona ulaşmıştır. Nüfus artışları yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir iç göç ve kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Kentli nüfusun toplam içindeki payı yüzde 20'lerden yüzde 60'lara çıkmıştır. Son yıllarda nüfusun artış oranı ve özellikle de doğurganlık oranında görülen düşüşler, Türkiye'nin demografik geçiş sürecini de yine hızlı bir biçimde yaşadığını göstermektedir.

Türkiye ekonomisi de yüzyıl boyunca kırsal alanlarda tarımın ağır bastığı yapılardan kentlerde sanayi ve hizmetlerin öne geçtiği yapılara geçişi yaşamış, tarımın ekonomi içindeki payı yüzyılın başlarında yüzde 50'lerden 1990'larda yüzde 15'e kadar gerilemiştir. 1930'ların Dünya Bunalımı koşullarında devlet desteğiyle başlayan ve 1960'larda karma ekonomi çerçevesinde yeni bir hamle yapan sanayileşme süreci, iktisadi büyümeyi hızlandırmış, ancak hızla artan kentli nüfusa yeterli istihdam olanaklarını yaratamamıştır.

Türkiye'nin dünya ekonomisi içindeki yeri de yüzyıl boyunca önemli değişiklikler göstermiştir. Yüzyılın başlarında serbest ticaret koşullarında tarımsal mallar ihraç eden ve mamul mallar ithal eden ekonomi modeli, 1930'lardan itibaren yerini iç pazara yönelik sanayileşme stratejisine terk etmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda sanayi üretimi hızla artarken, Türkiye bu üretim kapasitesini dış pazarlara yöneltmekte gecikmiştir. 1980'lerden itibaren sanayi ürünleri ihracatı ön plana çıkarken, Avrupa'dan Orta Doğu, Karadeniz Bölgesi ve Orta Asya'ya kadar bölgesel pazarlarla daha fazla bütünleşme hedeflenmektedir. Türkiye 21. yüzyıla işte bu hızlı dönüşümlerin derin sancularıyla ve iktisadi, toplumsal, siyasal istikrar arayışları içinde girmektedir.

Demografik ve iktisadi dönüşümler toplumsal yapılarda da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Yüzyılın başında nüfusun yüzde 80'inin kırlarda yaşadığı, tarım ağırlıklı bir toplumdaki, bugünün farklılaşmış ve uzmanlaşmış yapılarına geçiş süreci, toplumsal ve siyasal yapılarda da önemli değişikliklere yol açmıştır. Devletin içeriğinden toplumsal yapılara, eğitimden sağlık hizmetlerine, sosyal güvenlikden kültürel etkinliklere kadar pek çok alanda hem nitel hem de nicel olarak önemli gelişmeler, çeşitlilikler ve zenginlikler görülmektedir. Bu gelişmelerin önemli bir bölümünü istatistiksel diziler aracılığıyla izlemek ve ölçmek mümkündür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1926'da kurulan Devlet İstatistik Enstitüsü, o tarihten bu yana sözünü ettiğimiz dönüşümleri daha iyi anlayabilmek amacıyla daha nitelikli ve daha geniş kapsamlı istatistiksel verilerin toplanmasına büyük önem vermiştir. Bir nesil öncesiyile karşılaştırıldığında bugün nüfus, tarım, işgücü, ekonomi gibi temel konuların yanısıra eğitim, sağlık, kültür, çevre, adalet, sosyal güvenlik, enerji ve turizm gibi çok çeşitli alanlarda toplanan ve yayınlanan istatistikler kapsam, çeşitlilik ve güvenilirlik bakımından önemli gelişmeler göstermiştir.

Buna karşılık, Cumhuriyetin erken dönemlerine ve özellikle de Cumhuriyet Türkiye'si'nin devraldığı demografik, iktisadi ve toplumsal yapılara ilişkin bilgilerimiz ve istatistiksel veri tabanımız son derece sınırlı kalmaktadır. Bu konularda yayınlanmış verilerin de çeşitli sorunları bulunmaktadır. Bugün araştırmacılar ve genel okurlar bu tarihi verileri kapsamalarını ve sakıncalarını yeterince anlayamadan ve değerlendirmeden kullanmak durumundadırlar. Bu nedenle de özellikle Cumhuriyet'in erken dönemlerine ve 20. yüzyıl öncesine ilişkin değerlendirme ve yorumlarımız eksik ve yetersiz kalmaktadır.

Oysa toplumun ve ekonominin zaman ve mekan içinde sürekliliği vardır. Çünkü yapılar bugünküleri belirlemektedir. Günümüze ışık tutabilmek, 19. yüzyılın ve hatta daha öncesinin yapılarını daha iyi anlayabilmek ve onları daha geniş bir çerçevede tartışabilmekle mümkün olacaktır. Cumhuriyet döneminin devraldığı mirası daha serinkanlı olarak değerlendirebilmek için, 19. yüzyılda Tanzimatla başlatılan reform dalgalarının sonuçlarını ve ulaştığı noktayı, ekonomide, toplumda ve devlet yapısında ortaya çıkan gelişmeleri, nicel ve nitel olarak daha iyi ölçebilmek ve anlayabilmek gerekmektedir.

Böylece hem tarihi süreklilikler hem de kırılma ya da dönüm noktaları daha sağlıklı bir biçimde yorumlanabilecektir. Ayrıca Türkiye'nin uzun dönemli gelişme çizgisini başka ülkelerle birlikte karşılaştırmalı bir çerçevede incelemek mümkün olacaktır.

Tarihi istatistiklerin derlenerek yayınlanması ve böylece hem günümüzün dönüşümlerinin daha iyi anlaşılabilmesi hem de uluslararası karşılaştırmalı çalışmalara zemin hazırlanması yalnızca Türkiye'ye özgü bir gereksinim değildir. Özellikle son otuz yıl içinde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'dan Latin Amerika ve Asya'ya kadar pek çok ülkede, hem resmi istatistik kurumlarının hem de özel araştırmacıların girişimleri sonucu, tarihi istatistikler derlenerek yayınlanmaya başlamıştır.

Bu yayınlar Amerika Birleşik Devletleri'nde, Kanada'da, Avrupa'nın ve Latin Amerika'nın çeşitli ülkelerinde resmi istatistik kurumlarının yayınladıkları çalışmalarla başlamıştır. Daha sonra, 1960'lardan itibaren, İngiliz tarihçi B.R. Mitchell'in önce İngiltere, daha sonra Avrupa ve nihayet Afrika ve Asya ülkelerinin tarihi istatistikleri üzerine yayımlandığı ciltler, bilim dünyasında büyük yankılar uyandırmış ve karşılaştırmalı tarihi çalışmalar için çok önemli bir olanak yaratmıştır.

Türkiye'de de tarihi istatistiklerin derlenmesine yönelik uzun dönemli çalışmaların başlatılması, hem günümüzdeki hem de yakın geçmişteki gelişmeleri anlamaya çalışan bilimsel çabalara yeni bir soluk kazandıracaktır. Kaldı ki, 20. yüzyıl

öncesinde çeşitli konularda veri dizilerinin oluşturulması ve saklanması sürecinde Osmanlı devletinin çok istisnai bir yeri vardır. Yüzyıllar boyu geniş bir coğrafyayı yöneten merkezîyetçi Osmanlı bürokrasisinin, 16. yüzyıldan ve hatta daha öncesinden başlayarak kayıt tutmaya ve saymaya büyük önem verdiği bilinmektedir. Toplanan verilerin bir bölümünü bugün Osmanlı arşivlerinden sağlamak mümkündür. Ayrıca, 19. yüzyılda yapılan sayımların ve derlenen istatistiklerin bir bölümü de eski harflerle yayınlanmış olarak çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Bu verilerin gözden geçirildikten sonra Osmanlı uzmanları dışındaki araştırmacıların kullanımına sunulması büyük yararlar sağlayacaktır.

İşte bu nedenlerle Devlet İstatistik Enstitüsü, "Tarihi İstatistikler Dizisi" adı altında yeni bir yayın dizisi başlatarak, yakın geçmişimize ilişkin istatistiksel verileri araştırmacıların ve genel okurların kullanımına sunmaya karar vermiştir.

Dizinin ilk aşamasında Cumhuriyet Türkiye'si'nin devraldığı toplumsal ve iktisadi yapılarla ilişkin istatistiksel tablonun daha ayrıntılı ve daha yeterli bir biçimde ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu amaçla 19. yüzyıldaki toplumsal ve iktisadi tablonun en önemli temel taşlarını oluşturan nüfus, tarım, maliye ve dış ticaret istatistikleri, hem genel okurların hem de araştırmacıların yararlanabilecekleri biçimde derlenmektedir. Herbiri kendi konusunun uzmanı bir araştırmacının yönetiminde ve disiplinlerarası bir yaklaşımla yürütülmekte olan bu çalışmalar, ayrı ciltler halinde yayınlanacaktır.

Tarihi Verilerin Sorunları

Tarihi dizilerin toplanmış ve hatta resmi kurumlar tarafından yayınlanmış olması, ne yazık ki, bu verilerin kolaylıkla ve güvenle kullanılacakları anlamına gelmiyor. B.R. Mitchell'in ısrarla vurguladığı gibi, devletlerin 20. yüzyıl öncesinde topladıkları veriler, çağdaş anlayış ve yöntemlerle değil, esas olarak vergi toplama ve askere alma amaçlarıyla toplanmaktaydı. Bu dar yaklaşım, hem toplanan verilerin kapsamını hem de veri toplama tekniklerini kaçınılmaz olarak etkilemiştir.

Ayrıca, 20. yüzyıl öncesinde teknolojik ve idari etkinliğin çok sınırlı olduğunu, devletlerin veri toplama sürecinde büyük sorunlarla ve yetersizliklerle karşı karşıya kaldıklarını da hatırlamak gerekmektedir. Bunların yanısıra, siyasal kaygılar da, 20. yüzyıl öncesinde yayınlanan resmi istatistikleri etkileyebilmekte, bunların güvenilirliklerine gölge düşürebilmekteydi. Sınırlı amaçlar ve yetersiz tekniklerle toplanan bu verileri çağdaş anlamda istatistikler olarak kabul etmek mümkün değildir.

Osmanlı devletinin topladığı ve yayınladığı istatistiksel dizilerin, bu eğilimlerin dışında kaldığını söyleyebilmek zordur. Nitekim, son yıllarda yayınlanan pek çok araştırma ve monografıta nüfus sayımlarından bütçelere, tarımsal üretim verilerinden dış ticaret ve eğitime kadar elimizdeki Osmanlı verilerinin çeşitli sorunları, eksikleri ve sakıncaları ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Osmanlı verilerini kullanırken ortaya çıkan bir diğer sorun da hem ülke sınırlarının hem de ülke içindeki idari bölümlerin Cumhuriyet dönemindeki sınırlara göre önemli farklılıklar göstermesidir. Bu sorunlar Osmanlı verileriyle Cumhuriyet verilerini biraraya getirerek basit diziler oluşturmanın zorluklarına işaret etmektedir.

Çağdaş amaçlarla ve tekniklerle derlenen istatistiklerle karşılaştırıldığında, eldeki tarihi verilerin yetersiz kaldığı görülmektedir. Öte yandan, hatalı ve sorunlu verilerin bir kez yayınlandıktan sonra zaman içinde nasıl kalıcılık kazandıkları ve daha sonra tamiri çok zor ve hatta imkansız bazı yanlışlıklara yol açabildikleri de bilinmektedir. Bu durumda eldeki tarihi malzemeyi eleştirel bir süzgeçten geçirmeden yayınlamak, kabul edilebilir bir yaklaşımdır.

Bu nedenle, “Tarihi İstatistikler Dizisi” çerçevesinde yayınlanacak çalışmalarda, eldeki verileri basit diziler halinde sunmak yerine, daha zor ancak bilimsel açıdan daha sağlıklı görülen bir yöntem kullanmaya karar verildi. Eldeki tarihi malzemeye mümkün olduğu kadar eleştirel yaklaşarak, bu malzeme, kendi iç tutarsızlıkları mümkün olduğu ölçüde ayklandıktan sonra, verilerin kapsamı, toplama yöntemleri, sorunları ve güvenilirlik dereceleri tartışılarak yayınlanacaktır.

Diziyi yürüten uzmanlar olarak hedefimiz, eldeki tarihi malzemeyi dikkatle süzgeçten geçirdikten sonra, çağdaş anlayışa en yakın ve çağdaş istatistiklerle karşılaştırılabilecek diziler oluşturmaktır. Ancak, göstereceğimiz tüm titizlik ve özene karşın, daha farklı amaçlarla ve anlayışlarla toplanan bu verileri, yüzyılımızın çağdaş anlayış ve yöntemleriyle derlenen dizileriyle karşılaştırmak ve onlarla birlikte kullanabilmek kolay olmayacaktır. Bu nedenle, sunduğumuz tarihi verileri kullanacak araştırmacıların, uzun dönemli karşılaştırmalar yaparken, iki tür veri arasındaki amaç, kapsam ve teknik farklarını dikkate almaları gerekecektir.

Yayınlanan verilerin bu konulardaki nicel malzemeyi tüketmediğini de özellikle belirtelim. Bu ciltlerdeki malzemenin ötesine geçerek daha farklı veya daha ayrıntılı diziler oluşturmak mümkündür. Örneğin; daha küçük idari birimler düzeyinde verilere ulaşmak isteyen araştırmacılar, yayınlanmamış arşiv malzemelerini veya eski harflerle yayınlanmış çalışmalarını kullanabileceklerdir. Daha ayrıntılı çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılar için, her cildin sonunda bir kaynakça yer almaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü eski Başkanı Prof. Dr. Orhan GÜVENEN bu dizinin en erken aşamalarından itibaren bizleri cesaretlendirdi ve destekledi. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Sayın Mehmet Sıddık ENSARİ de yardımlarını esirgemeyerek dizinin devamını sağladı. 1994 yılının Nisan ayında Devlet İstatistik Enstitüsü’nde düzenlenen Tarihi İstatistikler Semineri’ne katılan Prof. Dr. Tuncer BULUTAY, Mehmet GENÇ, Prof. Dr. Halil İNALCIK, Prof. Dr. İlber ORTAYLI, Prof. Dr. Halil SAHİLLİOĞLU, Prof. Dr. Yalçın TUNCER ile DİE çalışanları değerli görüş ve eleştirileriyle bu diziyeye önemli katkılarda bulundular. Bu sunuşun yazılışı sırasında, Tarihi İstatistikler Dizisi için ayrı ayrı ciltler hazırlamakta olan çalışma arkadaşlarımız Prof. Dr. Cem BEHAR, Prof. Dr. Yavuz CEZAR ve Prof. Dr. Tefik GÜRAN’ın görüşlerinden de yararlandım. Kendilerine teşekkür ederim.

“Tarihi İstatistikler Dizisi” çerçevesinde yayınlanan/yayınlanacak ciltlerin bugünkü Türkiye’nin yapılarının ve dönüşümlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağını umuyor, tüm okurlara ve araştırmacılara yararlı olmasını diliyoruz.

Prof. Dr. Şevket PAMUK
Tarihi İstatistikler Dizisi
Yöneticisi

Ö N S Ö Z

1923 sonrası Türkiye ekonomisinin yapısında ve performansında görülen gelişmeler, İmparatorluk döneminden devralınan mirasla yakından alakalıdır. İmparatorluk döneminden yeterli bir sınaî miras kalmadığı bilinmektedir. Bu yüzden yeni devletin, savaş döneminde önemli ölçüde tahribata uğramış olsa da ekonomik gelişmesi için dayanabileceği temel, devraldığı zıraî kaynaklardı. Bu tarımsal kapasitenin, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ekonomik imkanlarının değerlendirilmesinin temel kriterlerinden birini oluşturduğu muhakkaktır.

Bu önemine rağmen İmparatorluğun son döneminin zıraî potansiyeli hakkında bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Bu sınırlılığın temel sebeplerinden birisi ve belki de en önemlisi de iktisadî tarih araştırmalarının vazgeçilmez ön koşullarından olan yeterli, güvenilir ve amaca uygun istatistik bilgilerin bulunmayışıdır.

Gerçekten Osmanlı tarımıyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda yer alan istatistik bilgileri son derece azdır. Mevcut veriler de, değerlendirilerek sunulmuş olması nedeniyle başka bir sosyal bilimcinin amaçlarına çoğu kez uygun düşmemektedir. Bu yüzden Osmanlı tarımıyla ilgili istatistik bilgilere gerek duyan sosyalbilimcilerin doğrudan Osmanlıca kaynaklara başvurmaktan başka seçenekleri yoktur.

Oysa her sosyalbilimcinin Osmanlıca kaynakları okuma ve değerlendirme imkanı bulunmadığı gibi, Osmanlıca kaynaklara ulaşabilen sosyalbilimcilerin bile tarım istatistiklerini kullanma konusunda karşılaşacağı pekçok teknik zorluk bulunmaktadır. İlk olarak özellikle bölgeler itibariyle zıraî ölçülerin farklı olması nedeniyle, verilen miktarların günümüz ölçülerine dönüştürülmesi için uzun hesaplamalar yapılması gereklidir. İkinci önemli güçlük, istatistiklerin düzenlendiği dönem itibariyle İmparatorluk sınırlarının ve idarî bölümlenmesinin Cumhuriyet dönemiyle gösterdiği farklılıkların yarattığı problemlerin çözümlenmesidir. Bunun için verilerin idarî birimler düzeyinde ele alınarak bugünkü Türkiye sınırlarını kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca ulaşılabilecek sonuçların sağlıklı olması açısından istatistiklerdeki hata paylarının karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmesi ve eksikliklerin tahminler yoluyla tamamlanması yine uzman çalışmasını gerektiren hususlardır.

Bu nedenle Türkiye tarımının Cumhuriyet döneminde iktisadî ve sosyal yapısında ve performansında görülen değişimleri, imparatorluğun son dönem tarımıyla bağlantılı olarak dinamik bir tahlil çerçevesinde ele almak isteyen ve Osmanlıca kaynaklardan doğrudan yararlanma imkanından yoksun olan sosyalbilimcilere, Osmanlı tarım istatistiklerinin temel verilerinin sunulması bilimsel bir zorunluluktur.

İşte çalışmanın amacı, bu eksikliği gidermek ve Cumhuriyet dönemi Türkiye tarımını tarihsel bağlantılarıyla birlikte ele almak isteyen sosyobilimcilere Osmanlı döneminde düzenlenmiş tarımla ilgili istatistik bilgileri, belirtilen problemleri aşarak kolaylıkla yararlanılabilecek bir kaynak hâlinde sunmaktır.

Cumhuriyet öncesi Türkiye tarımıyla ilgili tarihî istatistik verilerin derlenmesine bir ilk adım olarak düşünülen bu çalışmaya, kapsam olarak yirminci yüzyıl başlarında yayınlanan resmî tarım istatistikleri alınmıştır. Osmanlı tarımının performansında ve yapısında uzun dönemde ortaya çıkan değişmelerin açıklanmasına imkan verecek tarihî veriler, hiç şüphesiz bunlardan ibaret değildir. Ancak yirminci yüzyıl öncesine ait tüm verilerin ortak yönü, tarım istatistiği özelliği taşımamalarıdır. Onbeş, onaltı ve onyedinci yüzyılların tapu tahrirleri, ondokuzuncu yüzyılın temettüat tahrirleri gibi büyük defter grupları ile ziraî vergilerle ilgili çok çeşitli malî kayıtlarda ve mahallî salnâmelerde yeralan bilgiler Osmanlı tarımındaki değişmelerin anlaşılması ve açıklanmasında kullanılabilecek çok önemli istatistiksel veri tabanları oluşturabilecek niteliklere sahip bulunmakla birlikte, homojen ve sistematik toplamlara dönüştürülebilmeleri çok sayıda uzmanın yıllarını alacak uzun çalışmalara ihtiyaç göstermektedir. Bu gerekçe ile bu öncü çalışma, Osmanlı döneminde yayınlanan ilk modern tarım istatistikleri ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada 1909, 1913 ve 1914 yılları için düzenlenen tarım sayımları yer almaktadır. 1909 tarım istatistiği, Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti tarafından yayınlanan ilk tarım istatistiğidir. İmparatorluğu Avrupa bölümündeki toprakları için 1907 yılına, Asya ve Afrika bölümündeki topraklar için de 1909 yılına ait verileri kapsamak üzere ayrı ciltler hâlinde yayınlanmıştır.

İstatistikte yer alan verilerin derlenmesi amacıyla tüm kazalara formlar gönderilmiş ve bu formların çoğunluğu ticaret odaları ile belediye meclislerince, bir bölümü ise mal, tapu ve nüfus memurlarından oluşan komisyonlar tarafından doldurulmuştur. İstenen bilgilerin formlara doldurulmasında kazanın mal, tapu ve özellikle de vergi kayıtlarından büyük ölçüde yararlanılmıştır.

1909 tarım sayımı coğrafi alan itibariyle 1913 ve 1914 tarım istatistiklerine göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Kars bölgesi ile Anadolu'da birkaç kazanın dışında tüm Türkiye'ye ait veriler istatistikte yer almaktadır.

Bu istatistiğin giriş bölümünde yeralan açıklamalarda belirtildiğine göre; diğer ülkelerde tarım istatistiklerinin düzenlenmesinde izlenen yöntemden farklı olarak ekili arazi miktarı yerine gayri-safî üretimden alınan öşür vergisine dayanılarak önce üretim miktarlarının, daha sonra ekili arazi miktarlarının tahmini yapılmıştır. Bu yüzden istatistiklerde üretim miktarları ile ilgili rakamların, muhtemelen % 25-30'lara varan oranda daha düşük gösterilmiş olan ekili arazi miktarlarına göre daha sağlıklı veriler olarak görülmesi gerektiği ve bir iyi ürün yılı olmamasına rağmen ziraî verim düzeyinin olduğundan çok daha yüksek görüldüğü ifade edilmektedir.

1913 ve 1914 tarım istatistiklerinde yöntemle ilgili bir açıklama yer almamıştır. 1913 istatistiği Kars bölgesine ek olarak Ağrı, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Muş, Siirt

Üretim bölgelerini kapsamamaktadır. 1914 tarım istatistiğinde ise bunlara ek olarak Adana, Bingöl, Bitlis, İçel, Őanlurfa ve Van retim bölgeleri ile ilgili veriler bulunmamaktadır.

Her üç istatistikte de ziraî ürünlerin üretim miktarları kile veya kıyye olarak verilmiŐ, ayrıca mahallî kilenin İstanbul kilesi ile kaç kıyye olduğu belirtilmiŐtir. Kile olarak ifade edilen veriler, önce kıyyeye çevrilmiŐtir. Kıyye olarak ifade edilen rakamların Kg'a çevrilmesinde 1 kıyye=1.283 gr., alan ölçüleri çevrilirken 1 dnm=919,3 m² ve 1 hektar=10.88 dönüm olarak alınmıştır.

Çalışma kapsamında değerlendirilen tarım istatistiklerinin orijinal baŐlıkları Őu Őekildedir:

- 1- Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, 1323 (1907) Senesi Avrupa-i Osman Ziraat İstatistiğidir, İstanbul, 1326, 46+166 s.
- 2- Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Őubesi, 1325 (1909) Senesi Asya ve Afrika-i Osman Ziraat İstatistiğidir, 1327, İstanbul, 23+409 s.
- 3- Ziraat ve Ticaret Nezareti İstatistik Umumi İdaresi, Memalik-i Osmaniyyenin 1329 (1913) Senesine Mahsus Ziraat İstatistiğidir, 1332, İstanbul, 747 s.
- 4- Ziraat ve Ticaret Nezareti İstatistik Umumi İdaresi, Memalik-i Osmaniyyenin 1330 (1914) Senesine Mahsus Ziraat İstatistiğidir, 1335, İstanbul, 1051 s.

Çalışmada tarım istatistiklerinde verilen rakamlar, ağırlıklarla ilgili olanları dışında aynen verilmiştir. Ancak belirgin basım hataları ile verimlilik düzeyleri ortalamalardan çok büyük sapmalar gösteren sınırlı sayıda veri, ekim alanları ya da üretim rakamları değerştirilerek düzeltilme yoluna gidilmiŐtir. Bu sınırlı değeriklik dışında verilerin tartıŐılması ve değerlendirilmesine dönük bir çaba gösterilmemiŐtir. Çalışmanın Osmanlı tarımındaki değerismelerin açıklanmasına dönük yorum ve analizler yapmak gibi bir amacı da bulunmamaktadır.

Çalışmaya coğrafi kapsam olarak bugünkü Türkiye sınırları esas alınmıştır. Üretim bölgelerinin düzenlenmesinde Cumhuriyet dönemi tarım istatistikleri ile kurulacak bağlantılara imkan verilmesine gayret edilmiŐtir. Ancak istatistiklerin hiçbirisi bugünkü Türkiye sınırlarına tekabül eden alanın tümünü kapsamadığı gibi, oluŐturulan üretim bölgelerinin de Cumhuriyet dönemi tarım istatistiklerinde yer alan idarî birimlerle tam olarak rtŐđ söylenemez.

İstatistiklerde yeralan veriler, esas itibariyle yetersiz tekniklerle toplanmış birer tahmin niteliğindedir. Derlenen bilgiler, Osmanlı tarımının performansını ve yapısal özelliklerini tüm yönleriyle değerlendirmeye imkan verecek kapsam ve nitelikte olmaktan uzaktır. Coğrafi alan ve idarî birimler itibariyle istatistikler arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Bu nedenle verileri kullanacak sosyalbilimcilerin, toplam rakamların karŐılaŐtırılmasında kapsamla ilgili farklılıkları ve verilerin içerdiği yetersizlikleri mutlaka dikkate almaları gerekmektedir.

Prof. Dr. Tefvik GÜRAN

SUMMARY IN ENGLISH

The performance of the Turkish economy as well as the structural changes it experienced during the twentieth century have been closely related to the legacy of the Ottoman period. Since industrial development had been very limited during the Ottoman period, the new nation state had to rely, for its economic development, on the agricultural resources inherited from the Ottoman era.

Despite its importance, however, our knowledge about the agricultural potential and resources of the late Ottoman period has been very limited. Perhaps the most important reason for this deficiency has been the unavailability of reliable statistical information, one of the most important preconditions for research in economic history.

This volume presents for the first time in modern Turkish the detailed results of the Ottoman Agricultural Censuses of 1909, 1913 and 1914 for the areas within the present day borders of Turkey. The first modern agricultural census of the Ottoman period was undertaken in 1907 for the European provinces and in 1909 for the Asian and African provinces. These volumes were then published separately. For the compilation of the statistical information published in these volumes, detailed questionnaires were sent to each county (kaza) and most of the forms were then completed by the local chambers of commerce and the administrative councils in the provinces. The rest of the forms were completed by the governmental commissions in each locality. The Agricultural Census of 1909 covered a larger geographical area in comparison to the Censuses of 1913 and 1914. With the exception of the Kars region and a few countries, all areas within the present day borders of Turkey were covered by this Census.

The introductory section of the 1909 Census explains that unlike the agricultural censuses of most other countries in the modern era, the Ottoman production levels were estimated first on the basis of the tithe (oşür) revenues and the cultivated areas were estimated afterwards. For this reason, the Census argued, the production figures of that volume should be considered as more reliable in comparison to the figures for cultivated area which may have been underestimated by as much as 25 to 30 percent.

Similar explanations were not provided by the Agricultural Censuses of 1913 and 1914. In addition to Kars, the census of 1913 did not cover the areas of Ağrı, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Muş and Siirt in Eastern Anatolia. The census of 1914 excluded, in addition to these areas, Adana, Bingöl, Bitlis, İçel, Urfa and Van.

Of the three Ottoman Censuses, the production and yield per unit area figures of the 1913 and 1914 Censuses appear rather inflated. For this reason, it will be safer to use the 1909 Census as the basis for the state of overall agricultural production and yields in the Ottoman lands on the eve of World War I.

Chapters I and II of the present volume provide a summary of the results of these Censuses and compare them with the basic trends of agricultural development in Turkey during the twentieth century. For the reason cited in the previous paragraph, the 1909 Census was accepted as the benchmark year for Ottoman agriculture in the late Ottoman period. In addition to 1909, 1928–32, 1965 and the most recent year of 1994 were also chosen as benchmark years for this long term comparison.

A comparison of the 1909 census with the agricultural statistics of 1928–1932 shows that, total area of cultivation is very close in the two periods at 5.7 and 6.1 million hectares, respectively. However, when we take into account the Census explanation that the area under cultivation in 1909 may have been underestimated by as much as 25 to 30 percent, then it becomes apparent that there occurred significant declines in area under cultivation due to the loss of human lives and animals during the period of wars from 1912 through 1922 as a result, the pre-World War I levels of cultivation may have been reached only during the 1930's. In contrast, total area under cultivation increased by about 2.5 times between 1928–32 and 1965. As Turkish agriculture reached its extensive frontier in the mid-1960's, area under cultivation began to increase only slowly, from 15 million hectares in 1965 to 19 million hectares in 1994.

The available figures also make it possible to follow the long term structural changes in Turkish agriculture. At the beginning of the twentieth century, 90 percent of the total area under cultivation was set aside for cereals. During the course of the century, this share steadily declined to 75 percent in 1994. Total area under cultivation of wheat, the most important single crop, increased from about 2.5 million hectares at the beginning of the century to 10 million hectares by 1994.

The available figures also point to large decreases in cereals output in the early years of the Republic in comparison with the Ottoman period. In contrast, there occurred small increases in the production levels of pulses and industrial crops in these early years. Total output of wheat increased from 3.5 million at the beginning of the century tons to 2.4 tons in 1928–32 and then to 8.5 million tons in 1965 and 17.5 million tons in 1994. The increases in the output of some other crops were much more dramatic. Sugar beet production increased from only 30 thousand tons in 1909 to 110 thousand tons in 1928–32 to 13 million tons in 1994, a 433 fold increase and potatoes from 40 thousand tons at the beginning of the century to 100 thousand tons in 1928–32 and to 4.3 million tons in 1994, a 108 fold increase.

As for the yields per unit area, a comparison of the statistics for the Ottoman and Republican periods indicate that, after an upward adjustment of 25 to 30 percent is made in the Ottoman area under cultivation figures for the year 1909, the yields of the Ottoman period are roughly comparable with the yields of the early Republican years.

In contrast, there occurred some increases in yields after 1930 and these increases accelerated after 1965, especially in cereals, with the shift in Turkish agriculture from extensive to intensive farming and the growing use of new inputs, including fertilizers and high yielding varieties of seeds.

After these summary comparisons, Chapters III, IV and V of this volume present detailed results of the Ottoman Censuses of 1909, 1913 and 1914 respectively.

TABLO LİSTESİ

LIST OF TABLES

Tablo	<u>Sayfa</u>	Tables	<u>Page</u>
1. 1 Seçilmiş tarla ürünlerinin ekiliş alanları, 1909-1994	6	1. 1 Selected cereals; area sown, 1909-1994	6
1. 2 Seçilmiş tarla ürünlerinin üretim ve miktarı, 1909-1994	7	1. 2 Selected cereals; production (quantities), 1909-1994	7
1. 3 Seçilmiş tarla ürünlerinin verimi, 1909-1994	8	1. 3 Selected cereals; yields, 1909-1994	8
1. 4 Çeşitli ülkelerde bazı tarla ürünlerinin verimlilikleri, 1909	9	1. 4 Yields of selected cereals in some countries, 1909	9
1. 5 Meyve üretimi (miktar), 1909-1994	9	1. 5 Fruit production (quantities), 1909-1994	9
1. 6 Bazı ürünlerin üretim ve miktarı, 1909-1994	10	1. 6 Some products; productions (quantities), 1909-1994	10
1. 7 Hayvan sayıları, 1909-1994	10	1. 7 Number of livestock by type, 1909-1994	10
2. 1 Seçilmiş tarla ürünlerinin ekiliş, üretim ve verimi, 1909	16	2. 1 Selected cereals; area sown, production and yields, 1909	16
2. 2 Seçilmiş tarla ürünlerinin ekiliş, üretim ve verimi, 1913	17	2. 2 Selected cereals; area sown, production and yields, 1913	17
2. 3 Seçilmiş tarla ürünlerinin ekiliş, üretim ve verimi, 1914	18	2. 3 Selected cereals; area sown, production and yields, 1914	18
2. 4 Çeşitli ürünlerin ekiliş alanları, 1909-1914	19	2. 4 Selected products; area sown, 1909-1914	19
2. 5 Meyve üretimi, 1909-1914	19	2. 5 Fruit production, 1909-1914	19
2. 6 Hayvan sayısı, 1909-1914	20	2. 6 Number of livestock by type, 1909-1914	20
2. 7 Bazı ürünlerin üretim ve miktarı, 1909-1914	20	2. 7 Some products; production (quantities), 1909-1914	20
2. 8 Bazı ürünlerin üretim ve değeri, 1909-1914	21	2. 8 Some products; production (values), 1909-1914	21
2. 9 Tarımsal üretim ve değeri, 1909-1914	21	2. 9 Agricultural production (values), 1909-1914	21
3. 1 Ekili ve toplam arazi, 1909	27	3. 1 Total and cultivated area, 1909	27
3. 2 Nüfus, ekili arazi ve tarım işletmelerinin büyüklüğü, 1909	28	3. 2 Population, cultivated area and size of holdings, 1909	28

Tablo	<u>Sayfa</u>	Tables	<u>Page</u>
3. 3 Tahılların ekilişi, 1909	30	3. 3 Cereals; area sown, 1909 ...	30
3. 4 Tahıl üretim miktarı, 1909	32	3. 4 Cereals; production (quantities), 1909	32
3. 5 Tahıl üretim değeri, 1909 ..	34	3. 5 Cereals; production (values), 1909	34
3. 6 Tahıl fiyatları, 1909	36	3. 6 Cereals; price, 1909	36
3. 7 Tahılların verimi, 1909	38	3. 7 Cereals; yield, 1909	38
3. 8 Baklagiller ve köklü bitkilerin ekilişi, 1909	40	3. 8 Pulses and tuber crops; area sown, 1909	40
3. 9 Baklagil ve köklü bitki üretim miktarı, 1909	42	3. 9 Pulses and tuber crops; production (quantities), 1909 ..	42
3.10 Baklagil ve köklü bitki üretim değeri, 1909	44	3.10 Pulses and tuber crops; production (values), 1909	44
3.11 Baklagil ve köklü bitki fiyatları, 1909	46	3.11 Pulses and tuber crops; price, 1909	46
3.12 Baklagiller ve köklü bitkilerin verimi, 1909	48	3.12 Pulses and tuber crops; yield, 1909	48
3.13 Baklagiller ve köklü bitkilerin ekilişi, 1909	50	3.13 Pulses and tuber crops; area sown, 1909	50
3.14 Sınai bitki üretim miktarı, 1909	52	3.14 Industrial crops; production (quantities), 1909	52
3.15 Sınai bitki üretim değeri, 1909	54	3.15 Industrial crops; production (values), 1909	54
3.16 Sınai bitki fiyatları, 1909 ...	56	3.16 Industrial crops; price, 1909 ..	56
3.17 Sınai bitkilerin verimi, 1909 ..	58	3.17 Industrial crops; yield, 1909 ..	58
3.18 Meyve üretim miktarı, 1909 ..	60	3.18 Fruit production (quantities), 1909	60
3.19 Meyve üretim değeri, 1909 ..	62	3.19 Fruit production (values), 1909	62
3.20 Meyve fiyatları, 1909	64	3.20 Fruit prices, 1909	64
3.21 Zeytincilik, 1909	66	3.21 Olive production, 1909	66
3.22 Bağcılık, 1909	67	3.22 Grape education, 1909	68
3.23 İpekböcekçiliği, 1909	68	3.23 Sericulture, 1909	69
3.24 Arıcılık, 1909	69	3.24 Apiculture, 1909	69
3.25 Kümes hayvancılığı, 1909 ..	71	3.25 Poultry, 1909	71
3.26 Cinsine göre hayvan sayısı, 1909	72	3.26 Number of livestock by type, 1909	71
3.27 Hayvan ürünleri üretim miktarı, 1909	76	3.27 Animal products; production (quantities), 1909	76
3.28 Hayvan ürünleri üretim değeri, 1909	78	3.28 Animal products; production (values), 1909	78
3.29 Hayvan ürünleri fiyatları, 1909	80	3.29 Animal products; price, 1909	80
4. 1 Tahılların ekilişi, 1913	87	4. 1 Cereals; area sown, 1913 ...	87

Tablo	<u>Sayfa</u>	Tables	<u>Page</u>
4. 2 Tahıl üretim miktarı, 1913	89	4. 2 Cereals; production (quantities), 1913	89
4. 3 Tahıl üretim değeri, 1913	91	4. 3 Cereals; production (values), 1913	91
4. 4 Tahıl fiyatları, 1913	93	4. 4 Cereals; price, 1913	93
4. 5 Tahılların verimi, 1913	95	4. 5 Cereals; yield, 1913	95
4. 6 Baklagillerin ekilişi, 1913	97	4. 6 Pulses; area sown, 1913	97
4. 7 Baklagil üretim miktarı, 1913	99	4. 7 Pulses; production (quantities), 1913	99
4. 8 Baklagil üretim değeri, 1913	101	4. 8 Pulses; production (values), 1913	101
4. 9 Baklagil fiyatları, 1913	103	4. 9 Pulses; price, 1913	103
4.10 Baklagillerin verimi, 1913	105	4.10 Pulses; yield, 1913	105
4.11 Köklü bitkilerin ekilişi, 1913	107	4.11 Tuber crops; area sown, 1913	107
4.12 Köklü bitki üretim miktarı, 1913	109	4.12 Tuber crops; production (quantities), 1913	109
4.13 Köklü bitki üretim değeri, 1913	111	4.13 Tuber crops; production (values), 1913	111
4.14 Köklü bitki fiyatları, 1913	113	4.14 Tuber crops; price, 1913	113
4.15 Köklü bitkilerin verimi, 1913	115	4.15 Tuber crops; yield, 1913	115
4.16 Sınai bitkilerin ekilişi, 1913	117	4.16 Industrial crops; area sown, 1913	117
4.17 Sınai bitki üretim miktarı, 1913	119	4.17 Industrial crops; production (quantities), 1913	119
4.18 Sınai bitki üretim değeri, 1913	121	4.18 Industrial crops; production (values), 1913	121
4.19 Sınai bitki fiyatları, 1913	123	4.19 Industrial crops; price, 1913	123
4.20 Sınai bitkilerin verimi, 1913	125	4.20 Industrial crops; yield, 1913	125
4.21 Meyve üretim miktarı, 1913	127	4.21 Fruit production (quantities), 1913	127
4.22 Meyve üretim değeri, 1913	129	4.22 Fruit production (values), 1913	129
4.23 Meyve fiyatları, 1913	131	4.23 Fruit prices, 1913	131
4.24 Zeytincilik, 1913	133	4.24 Olive production, 1913	133
4.25 Bağcılık, 1913	134	4.25 Grape production, 1913	134
4.26 İpekböcekçiliği, 1913	135	4.26 Sericulture, 1913	135
4.27 Gülcülük, 1913	137	4.27 Rose production, 1913	137
4.28 Arıcılık, 1913	138	4.28 Apiculture, 1913	138
4.29 Cinslerine göre hayvan sayısı, 1913	140	4.29 Number of livestock by type, 1913	140
4.30 Hayvan ürünleri üretim miktarı, 1913	144	4.30 Animal products; production (quantities), 1913	144
4.31 Hayvan ürünleri üretim değeri, 1913	146	4.31 Animal products; production (values), 1913	146

Tablo	<u>Sayfa</u>	Tables	<u>Page</u>
4.32 Hayvan ürünleri fiyatları, 1913	148	4.32 Animal products; price, 1914	148
4.33 Canlı hayvan fiyatları, 1913 ..	150	4.33 Livestock prices, 1913	150
5. 1 Tahılların ekilişi, 1914	159	5. 1 Cereals; area sown, 1914 ...	159
5. 2 Tahıl üretim miktarı, 1914 ..	161	5. 2 Cereals; production (quantities), 1914	161
5. 3 Tahıl üretim değeri, 1914 ..	163	5. 3 Cereals; production (values), 1914	163
5. 4 Tahıl fiyatları, 1914	165	5. 4 Cereals; price, 1914	165
5. 5 Tahılların verimi, 1914	167	5. 5 Cereals; yield, 1914	167
5. 6 Üretim bölgesi dışına satılan tahıl miktarları, 1913	169	5. 6 Cereals; sales (quantities), 1913	169
5. 7 Baklagillerin ekilişi, 1914 ...	171	5. 7 Pulses; area sown, 1914	171
5. 8 Baklagil üretim miktarı, 1914	173	5. 8 Pulses; production (quantities), 1914	173
5. 9 Baklagil üretim değeri, 1914 ..	175	5. 9 Pulses; production (values), 1914	175
5.10 Baklagil fiyatları, 1914	177	5.10 Pulses; price, 1914	177
5.11 Baklagillerin verimi, 1914 ..	179	5.11 Pulses; yield, 1914	179
5.12 Üretim bölgesi dışına satılan baklagil miktarı, 1914	181	5.12 Pulses; sales (quantities), 1914	181
5.13 Köklü bitkilerin ekilişi, 1914 ..	183	5.13 Tuber crops; area sown, 1914	183
5.14 Köklü bitkiler üretim miktarı, 1914	185	5.14 Tuber crops; production (quantities), 1914	185
5.15 Köklü bitkiler üretim değeri, 1914	186	5.15 Tuber crops; production (values), 1914	186
5.16 Köklü bitki fiyatları, 1914 ..	187	5.16 Tuber crops; price, 1914	187
5.17 Köklü bitkilerin verimi, 1914 ..	188	5.17 Tuber crops; yield, 1914	188
5.18 Üretim bölgelerinin dışına satılan köklü bitki miktarı, 1914	189	5.18 Tuber crops; sales (quantities), 1914	189
5.19 Sınai bitkilerin ekilişi, 1914 ..	190	5.19 Industrial crops; area sown, 1914	190
5.20 Sınai bitkilerin üretim miktarı, 1914	192	5.20 Industrial crops; production (quantities), 1914	192
5.21 Sınai bitkilerin üretim değeri, 1914	194	5.21 Industrial crops; production (values), 1914	194
5.22 Sınai bitki fiyatları, 1914 ...	196	5.22 Industrial crops; price, 1914 ..	196
5.23 Sınai bitkilerin verimi, 1914 ..	198	5.23 Industrial crops; yield, 1914 ..	198
5.24 Üretim bölgelerinin dışına satılan sınai bitki miktarları, 1914	200	5.24 Industrial crops; sales (quantities), 1914	200
5.25 Meyve ağacı sayısı, 1914	202	5.25 Number of fruit trees, 1914 ..	202

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>	<u>Tables</u>	<u>Page</u>
5.26 Meyve üretim miktarı, 1914	204	5.26 Fruit production (quantities), 1914	204
5.27 Meyve üretim değeri, 1914	206	5.27 Fruit production (values), 1914	206
5.28 Meyve fiyatları, 1914	208	5.28 Fruit prices, 1914	208
5.29 Zeytincilik, 1914	210	5.29 Olive production, 1914	210
5.30 Bağcılık, 1914	211	5.30 Grape production, 1914	211
5.31 İpekböcekçiliği, 1914	212	5.31 Sericulture, 1914	212
5.32 Arıcılık, 1914	214	5.32 Apiculture, 1914	214
5.33 Kümes hayvancılığı, 1914	216	5.33 Poultry, 1914	216
5.34 Cinslerine göre hayvan sayıları, 1914	218	5.34 Number of livestock by type, 1914	218
5.35 Hayvan ürünleri üretim miktarı, 1914	222	5.35 Animal products; production (quantities), 1914	222
5.36 Hayvan ürünleri üretim değeri, 1914	224	5.36 Animal products; production (values), 1914	224
5.37 Hayvan ürünleri fiyatları, 1914	226	5.37 Animal products; price, 1914	226
5.38 Üretim bölgesi dışına satılan hayvan ürünleri miktarı, 1914	228	5.38 Animal products; sales (quantities), 1914	228